

LITTERATUR

PER ANGER:

Sverige och judeproblemet 1933–1945

I TV-filmen om Raoul Wallenberg säger Adolf Eichmann i en replik till denne ungefär följande: "Varför bekymrar Ni Er så mycket om judarnas öde, herr Wallenberg? Lämna åt oss att åstadkomma lösningen. Den tycks ju våra fiender, USA och England, redan ha accepterat."

De allierades brist på handling, deras passivitet när det gällde att komma till de europeiska judarnas hjälp under nazisterrorn har belysts i en omfattande litteratur efter kriget. En av de mest väldokumenterade böckerna är "The Abandonment of the Jews, America and the Holocaust 1941–1945", en diger volym som utkom 1984, författad av professorn i historia vid University of Massachusetts, David Wyman.

Wymans bok som jag inte kan gå in på i detalj är en skakande beskrivning hur USA och Storbritannien, genom att medvetet blunda för judeförföljelserna, indirekt bidrog till Förintelsen.

I USA fick president Roosevelt redan i november 1942 säkra underrättelser om Hitlers plan att utplåna det judiska folket. Publicering härom undertrycktes, och i den mån uppgifterna sipprade ut väckte de föga uppseende. De judiska organisationerna var splittrade och hade redan tidigare varit oroade för att en ökad judisk invandring skulle ge ytterligare näring åt den på många håll redan starka antisemitismen i USA. Inget av de stora amerikanska kyrkosamfundet, vare sig det protestantiska eller det katolska, gjorde någonting för att påverka regeringen till handling. State Department ansåg att ett ingripande till förmån för judarna skulle störa krigsansträngningarna.

I början av 1943 framförde rumänska

regeringen ett förslag om evakuering av 70 000 rumänska judar till den plats som de allierade fick välja. Förslaget avspisades av de amerikanska och brittiska regeringarna.

Av hänsyn till araberna hade engelsmännen praktiskt taget stoppat ytterligare judisk invandring till Palestina. De allierade vägrade att bomba Auschwitz och förbindelselinjerna dit. Himmlers genom Eichmann och judiska mellanhänder framförda propå att byta 1 miljon judar mot 10 000 lastbilar avvisades. Känt är den engelske förhandlarens yttrande i sammanhanget: "Men var i all världen ska vi göra av människorna?"

Efter dessa axplock ur Wymans bok kan det vara naturligt att jämföra hur det neutrala Sverige reagerade på de nazistiska judeförföljelserna. Var vi bättre?

Svaret på dessa frågor söker den amerikanske historikern Steven Koblik att ge i sin nyligen utkomna bok "Om vi teg, skulle stenarna ropa".

Steven Koblik: Om vi teg, skulle stenarna ropa. Om Sverige och judeproblemet 1933–1945. Norstedts 1987

I likhet med sin kollega Wyman har han gått synnerligen grundligt tillväga och haft tillgång till stort källmaterial, i Sverige bl a i UD:s, Riksarkivets och Gustaf V:s Arkiv. I sitt förord säger Koblik att när allmänheten i västvärlden äntligen fattade vad den slutgiltiga lösningen – utrotningen av judarna – innebar kände man ett förtvivlat behov att ge någon eller några skulden för vad som hänt. Hitler och de som ansvarat för dödslägren blev de brottslingar som skulle dömas. Men historikerna har inte kunnat se förintelsen

enbart som ett verk av de nazistiska bödelarna. Man söker också förklaringen till hur ett sådant omfattande och fasansfullt brott kunnat genomföras så framgångsrikt. "Ingen kategori i västvärlden har härvid gått helt fri, varken judarna själva, de ockuperade staterna eller de allierade och de neutrala. Den slutgiltiga lösningens omfattning innebar att det behövdes både en passiv och en aktiv delaktighet för genomförandet."

Efter en föredömlig översikt över svensk historia på 30-talet och under krigsåren kommer författaren snabbt in på frågan om Sverige och "det judiska problemet". Hade inte mera kunnat göras från svensk sida för att bistå judarna? Koblik noterar att särskilt den svenska restriktiva invandringspolitiken i slutet av 30-talet hindrade judiska flyktingar från att söka sig till Sverige vid en tidpunkt då tyskarna alltjämt tillät eller uppmuntrade judar att lämna Tyskland. Att det var särskilt svårt för judarna att få svenskt inrestitillstånd förklaras av den då existerande antisemitismen i Sverige. Koblik nämner härvid bl a professor Bööks och dåvarande justitieminister K G Westmans antijudiska inställning, svenska läkares, fackföreningars m fl motstånd mot judisk invandring samt den mosaiska församlingens ljumma intresse att bistå judarna på kontinenten. Gunnar Josephson som företrädde församlingen fruktade att antisemitismen skulle tillta och satte inte någon press på regeringen för att öppna gränserna för judiska flyktingar. Iver Olsen på amerikanska ambassaden, som senare låg bakom valet av Raoul Wallenberg för missionen i Budapest, uppgavs vara chockerad över mosaiska församlingens negativa inställning.

I augusti 1942 fick den svenska regeringen den första pålitliga beskrivningen av utrotningskampanjen mot judarna i en rapport från konsul Vendel i Stettin. Något senare bekräftades denna av legationssekreteraren Göran von Otter i hans redogörelse för sammanträffandet med den tyske SS-officieren Kurt Gerstein.

Men ingen av dessa uppgifter nådde den svenska allmänheten. Det officiella Sverige höll tyst. Det finns enligt författaren överväldigande bevis för att regeringen "aktivt sökte förhåla, mörklägga eller vägra bekräfta nyheten om utrotningskampanjen", detta för att inte äventyra relationerna till Tyskland. Genom informationsstyrelsen ålades pressen tystnad, som respekterades av majoriteten av svenska tidningar.

Författaren framhåller emellertid att inskränkningarna i yttrandefriheten drabbade mindre bokutgivningen än dagspressen. Som ett utmärkt exempel på hur saklig information om de nazistiska massmorden ändå rätt snart kunde publiceras i Sverige nämnes Arvid Fredborgs uppmärksammade bok "Bakom stålvallen". Den utkom 1943.

I detta sammanhang ägnas ett särskilt kapitel åt svenska kyrkans roll. Ärkebiskop Eidem hade speciella kontakter med de tyska lutherska trosbröderna. Genom dem var han välinformerad om judedeföreljelserna. Men han var "trots allt ämbetsman och såg som sin uppgift att vara lojal mot samlingsregeringen och ej ge spridning åt uppgifter som kunne irritera tyskarna".

Författaren är starkt kritisk mot den svenska politiken som inte bara hindrade allmänheten från att få kännedom om judarnas prekära situation, utan också

Sverige och judeproblemet 1933-1945

”bidrog till den allmänna internationella förtegenhet, vars verkningar förmodligen var avgörande för den slutgiltiga lösningens framgång. Den verkliga effekten av information från det neutrala Sverige skulle ha givit sig tillkänna i ockuperade områden samt i USA och England.” Riskerna för tyskt ingripande mot Sverige efter 1942 bedömer författaren som små för det fall att Per Albin Hansson skulle initiera en mer öppen antitysk politik. Vinden hade vänt för tyskarna efter Stalingrad, El Alamein och de amerikanska landstigningarna i Nordafrika. Den tyska tystnaden ifråga om räddningsaktionen för de danska judarna hösten 1943 visade att Hitler inte tänkt att judefrågan skulle få stora förbindelserna med Sverige.

I denna dystra bild av Sveriges agerande för judarna finns emellertid ljuspunkter: de danska judarnas räddning, norska judars flykt till Sverige, den lyckade Bernadotte-expeditionen och Raoul Wallenbergs legendariska mission i Budapest. Koblik medger också att Sverige efter 1942 allmänt sett visade sig mer positivt till att hjälpa judarna än tidigare. I några fall, t ex när det gällde planen på att överföra 20 000 franska och belgiska judiska barn till Sverige, strandade dock planerna på västmakternas senfärdighet att ge stöd och vissa garantier.

Stort utrymme ägnas åt Ungernaktionen. Gustaf V:s telegram till Horthy i slutet av juli 1944 noteras som en starkt bidragande orsak till att ungerska regeringen sommaren 1944 temporärt stoppade deportationerna. Däremot kritiserar Eidem för sin passivitet också i Ungernfrågan. Han avböjde att offentligt framföra en appell för de ungerska judarna i likhet med vad ärkebiskopen av Canterbury re-

dan gjort. Eidem avvisade också i detta sammanhang ett förslag från undertecknad, som då var på post vid legationen i Budapest, att rikta en direkt vädjan till de protestantiska biskoparna i Ungern att ingripa.

Koblik berör också Budapestlegationens svåra läge efter pilkorskuppen i oktober 1944. Tidigare hade legationen lyckats erhålla skydd för judarna genom erkännandet av den visserligen tyskvänliga men inte nazistdominerade regeringen. Nu vägrade svenska regeringen kategoriskt att ge tillstånd till erkännandet av pilkorsregimen. Samtidigt beordrades legationen att göra allt för att bistå judarna. Vi fick alltså inte längre något förhandlingskort att spela ut mot pilkorsarna. Det kan här tilläggas att UD vid denna tidpunkt vidtog den ur legationens synpunkt mindre välbetänkta åtgärden att utvisa den nazistiske ungerske militärattachén i Stockholm. Denne hyste därför förklarligt nog inga varmare känslor för Sverige. Han blev den som i egenskap av tillförordnad utrikesminister strax före sammanbrottet i december 1944 beordrade pilkorsstormningen av svenska legationen.

Ehuru författaren är i hög grad erkännansam rörande de svenska insatserna för judarna de sista krigsåren, framhåller han att inte ens då skedde dessa på svenska regeringens eget initiativ. De tillkom i regel på förslag utifrån. Visserligen var man från svensk sida, särskilt mot slutet av kriget, betydligt mer villig att hjälpa. Men man kom sällan med några uppslag. Fantasin saknades.

Ungernaktionen tillkom på Budapestlegationens initiativ under ledning av minister Danielsson. Särskilt den vid lega-

tionen anställde lektorn Valdemar Langlet arbetade med stor kraft redan strax efter den tyska inmarschen i mars 1944 för att få till stånd en organiserad svensk hjälp för de ungerska judarna. På hans förslag tillfrågades Folke Bernadotte om denne vore villig att leda en Röda Kors-expedition till Ungern. Förslaget strandade emellertid på att ungerska regeringen efter påtryckningar från tyskarna vägrade Bernadotte inresetillstånd. I stället kom budet att gå till Raoul Wallenberg. När denne anlände till Budapest i juli hade redan ca 600 000 judar från den ungerska landsbygden inom loppet av två månader transporterats till gaskamrarna i Auschwitz. Hade något av denna katastrof kunnat hindras om svenska regeringen agerat snabbare på de tyska våldsdåden och sänt Wallenberg till Ungern tidigare?

Den judiske författaren och fredspris-tagaren Elie Wiesel säger i sitt förord till den engelska upplagan av undertecknads bok om Raoul Wallenberg: "Raoul Wallenberg tillhörde tyvärr en minoritet, en liten minoritet. Och hans mission tillkom sent, alltför sent, vid en tidpunkt då förutom judarna i den ungerska huvudstaden

inga mer judar fanns att rädda. Vad hade hänt om neutrala länder 1943 erbjudit judarna i Warszawa sitt skydd, om de allierade stormakterna givit medborgarskap till Paris' och Amsterdams judar?"

Kobliks bok är synnerligen läsvärd. Den är en nyttig tankeställare för den som till äventyrs trott att Sverige på 30-talet och under kriget gjorde så mycket mer än andra västländer för att bistå de europeiska judarna under den nazistiska terrorn.

Trots den kritiska undertonen är framställningen välbalanserad. Koblik underskattar inte svenska regeringens svårigheter att bedöma var "smärtgränsen" gick, d v s hur långt man vågade gå i öppen kritik mot judeutrotningen, utan att riskera tyska motåtgärder, eventuellt militärt ingripande. I vissa fall var förutsättningen för genomförandet av en räddningsaktion, t ex Bernadotte-expeditionen, att ingenting skrevs i tidningarna. I stort sett kommer dock Koblik, som sagt, till slutsatsen att de demokratiska staternas tystnad spelade sin roll för genomförandet av den slutgiltiga lösningen. "Sverige teg. Sverige hade också ett ansvar."